

Кваша С.М., Діброва А.Д.,
Нів'євський О.В., Мартишев П.А.

АГРАРНА ПОЛІТИКА

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

Кваша С.М., Діброва А.Д., Нів'євський О.В., Мартишев П.А.

АГРАРНА ПОЛІТИКА

Навчальний посібник

2-ге видання, перероблене і доповнене

Київ - 2022

Автори:

Кваша С.М., д.е.н., професор (Передмова, Розділ 2); Діброва А.Д., д.е.н., професор (Розділ 1); Нів'євський О.В., д.е.н., доцент (Розділ 2); Мартишев П.А., к.е.н. (Розділ 2).

Рецензенти:

Дем'яненко С.І., д.е.н., професор, професор кафедри менеджменту ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Ільчук М.М., д.е.н., професор, член-кореспондент НААН України, завідувач кафедри організації підприємництва та біржової діяльності НУБіП України.

Пугачов М.І., д.е.н., професор, академік НААН України, заступник директора з наукової роботи ННЦ «Інститут аграрної економіки»

*Рекомендовано до друку Вченою Радою
Національного університету біоресурсів і природокористування України
протокол № 5 від 28 грудня 2021 р.*

Кваша С.М., Діброва А.Д., Нів'євський О.В., Мартишев П.А.

К32 **Аграрна політика** : навчальний посібник / С.М. Кваша, А.Д. Діброва, О.В. Нів'євський, П.А. Мартишев. – Київ: НУБіП України, 2022. – 316 с.

У посібнику розкрито теоретичні та методологічні засади формування аграрної політики, визначено цілі й пріоритети аграрної політики, критерії результативності прийняття агрополітичних рішень. Здійснено класифікацію та узагальнено методологічні підходи щодо оцінки ефективності державної підтримки сільського господарства. Розкрито економічний зміст та оцінено застосування інструментів регулювання попиту й пропозиції щодо регулювання агропродовольчого ринку.

Проаналізовано та систематизовано основні етапи розвитку аграрної політики України, оцінено вплив та значення макроекономічних чинників на розвиток вітчизняного сільського господарства.

Обґрунтовано стратегічні пріоритети подальшого розвитку аграрної політики України на середньо- та довгострокову перспективу.

Для науковців, викладачів, докторантів, аспірантів і студентів закладів вищої освіти, фахівців агропромислового виробництва, працівників органів державної влади та усіх, хто цікавиться проблемами розвитку аграрної політики.

*Видання здійснено за фінансової підтримки
проекту «Німецько-український
агрополітичний діалог» і поширюється
безкоштовно*

ISBN 978-617-78778-93-2

© Кваша С.М., Діброва А.Д.,
Нів'євський О.В., Мартишев П.А., 2022
© НУБіП України, 2022

ЗМІСТ

Передмова.....	5
Розділ 1. ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ.....	8
1. Теоретичні основи аграрної політики	9
1.1. Взаємозв'язок між сільським господарством, загальною та секторальною галузевою політикою	9
1.2. Сутність та особливості аграрної політики	16
1.3. Історичні аспекти виникнення макроекономічного регулювання ..	32
1.4. Конфлікт бізнес-інтересів та суспільних вимог у контексті політики....	38
1.5. Державна підтримка аграрного сектору економіки як механізм реалізації аграрної політики	52
2. Методологічні основи формування та оцінки аграрної політики...	60
2.1. Цілі та пріоритети аграрної політики	60
2.2. Критерії ефективності державного регулювання аграрного сектору економіки.....	69
2.3. Методологічні підходи щодо оцінки ефективності державної підтримки сільського господарства.....	78
2.4. Концепція витрат і концепція корисності в прикладній економіці добробуту	83
2.5. Застосування аналізу рівня добробуту суспільства.....	89
2.6. Підходи до моделювання та аналізу політики	98
3. Інститути та інструменти аграрної політики	120
3.1. Роль інститутів у розвитку та регулюванні сільського господарства ...	120
3.2. Інструменти регулювання попиту	126
3.3. Інструменти регулювання пропозиції	149
3.4. Інструменти регулювання зовнішньоекономічної діяльності.....	165
3.5. Інструменти організаційного, інфраструктурного та інформаційного характеру.....	175
Список використаної літератури до розділу 1	181
 Розділ 2. АГРАРНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ	 188
2.1. Основні віхи аграрної політики з часу здобуття незалежності.....	189
2.2. Зростаюча роль України у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки	197
2.3. Роль сільського господарства в економіці України	203
2.3.1. Макроекономічні зміни та контекст	203
2.3.2. Основні показники діяльності сільського господарства.....	206
2.3.3. Структура сільськогосподарських виробників	210

2.3.4. Використання землі	213
2.3.5. Невикористаний потенціал.....	214
2.3.6. Розвиток і структура рослинництва.....	221
2.3.7. Розвиток і структура виробництва продукції тваринництва ...	224
2.4. Поточна аграрна політика в Україні	229
2.4.1. Суперечність між політикою сільського розвитку та аграрною політикою	229
2.4.2. Загальний підхід і стратегія	231
2.4.3. Інституційна структура формування аграрної політики	237
2.4.4. Фіскальна підтримка сільського господарства.....	239
2.4.5. Сільськогосподарська торгівля та ринкова політика.....	243
2.4.6. Розробка ефективної політики підтримки сільського господарства	249
2.5. Вплив та розвиток секторів постачальників матеріально- технічних ресурсів та переробників.....	253
2.5.1. Ринок земель сільськогосподарського призначення.....	253
2.5.2. Доступ до фінансових ресурсів.....	265
2.5.3. Страхування	270
2.5.4. Виробничі ресурси для сільського господарства	273
2.5.5. Людський капітал	286
2.5.6. Інформаційні системи	289
2.5.7. Зрошення/меліорація.....	290
2.5.8. Сільськогосподарська логістика та маркетингова інфраструктура	293
2.5.9. Харчова промисловість	297
2.5.10. Роздрібна торгівля та споживання харчових продуктів	301
Список використаної літератури до розділу 2	306
Додатки	310

ПЕРЕДМОВА

Сучасні глобальні суспільно-політичні, епідеміологічні, продовольчі, кліматичні, екологічні та інші виклики успішного розвитку будь якого суспільства нерозривно пов'язані з забезпеченням населення продовольством. Саме аграрна політика характеризує сучасні й потенційні глобальні виклики, що стоять перед країнами світу у забезпеченні фізичного і економічного доступу до продовольства. У цьому контексті глобальні роль аграрної політики у різних країнах світу полягає в обґрунтуванні пріоритетності підтримки розвитку галузі з точки зору державних політик, мінімізації негативного впливу не неї різних чинників природного і штучного походження.

Для України як держави, де аграрний сектор є одним з ключових секторів економіки, надзвичайно важливим є існування всебічно науково обґрунтованої аграрної політики, яка б за своєю логікою та принципами не лише відповідала курсу на прискорену ринкову трансформацію економічної системи країни, але й була її провідною ланкою, стимулюючим чинником. Звичайно, формування та реалізація аграрної політики є прерогативою державних органів – законодавчої і виконавчої гілок влади. Разом з тим глибоке розуміння причин та цілей державного втручання в діяльність аграрного сектору, сучасні знання щодо практичних аспектів її здійснення та економічних наслідків застосування окремих інструментів є важливим напрямом діяльності вчених економістів-аграрників при підготовці фахівців аграрного профілю.

Базова ідея даної книги – викласти для студентів узагальнені наукові бачення змісту навчальної дисципліни «Аграрна політика» та обґрунтувати стратегічні пріоритети подальшого розвитку аграрної політики України на середньо- та довгострокову перспективу.

Навчальна дисципліна «Аграрна політика» побудована на класичних наукових поглядах вчених аграрних економістів, дає можливість опанувати методичні та методологічні основи розробки світової економічної еліти. Вона передбачає реалізацію комплексу заходів щодо підтримки та забезпечення розвитку сільського господарства в системі міжгалузевих зв'язків у національних економіках країн. Певні розділи і пункти змісту книги дають можливість оцінити розвиток сільськогосподарського виробництва не тільки з позиції теорії, але і практичні дії державних структур щодо регулювання агропромислового виробництва країни.

Вивчення навчальної дисципліни «Аграрна політика» сприятиме підвищенню рівня загальноекономічної підготовки фахівців, формуванню у них навичок науково-аналітичного оцінювання проблем аграрного сектору з позиції загальнодержавних інтересів та інтересів сільськогосподарських виробників. Зміст посібника дає можливість читачам опанувати теоретичні підходи до розробки та реалізації комплексу державних і ринкових заходів щодо регулювання і підтримки аграрного сектору. Студенти також матимуть можливість критично осмислити і оцінити практичні дії державних структур у розвитку аграрної політики на кожному конкретному історичному етапі реформування аграрної галузі.

Автори вважають, що ціллю підготовки, написання і видання даного навчального посібника є формування у студентів ґрунтовних знань, теоретико-методологічних засад і практичних навичок реалізації аграрної політики держави, вміння оцінювати її ефективність та обґрунтування вибір тих чи інших заходів державного регулювання.

Зміст навчального посібника складається з двох основних розділів. У першому розділі «Теорія та методологія аграрної політики» розкрито теоретичні та методологічні засади формування аграрної політики, визначено цілі й пріоритети аграрної політики, критерії результативності прийняття агрополітичних рішень. Здійснено класифікацію та узагальнено методологічні підходи щодо оцінки ефективності державної підтримки сільського господарства. Розкрито економічний зміст та оцінено застосування інструментів регулювання попиту й пропозиції щодо регулювання агропродовольчого ринку. Автори посібника виходять з того, що формування ринкового середовища в аграрному секторі вимагає підготовки фахівців з широким економічним світоглядом, які могли б оперативно вирішувати основні проблеми агропромислового виробництва на засадах ринкових відносин. Разом з тим, в умовах глобальних викликів зростає роль державного регулювання сільськогосподарського виробництва та агробізнесу загалом, що проявляється втручанням в ринкові відносини суб'єктів підприємництва в аграрній сфері. Саме тому для підготовки висококваліфікованих фахівців у галузі агропромислового комплексу необхідно надати їм повне розуміння лібералізму і протекціонізму аграрної політики, сформувавши сучасні та глибокі знання щодо теоретичних підходів до її формування та практичних аспектів здійснення.

В другому розділі «Аграрна політика України» проаналізовано та систематизовано основні етапи розвитку аграрної політики України, оцінено вплив та значення макроекономічних чинників на

розвиток вітчизняного сільського господарства. Зокрема, етапи розвитку та сучасний стан земельної реформи, агро продовольчих ринків, податкове регулювання в сільському господарстві, забезпечення продовольчої безпеки країни, структура органів державного управління в галузі та законодавче забезпечення розвитку аграрного сектору економіки України.

Автори висловлюють щирі слова вдячності консультантам, які долучилися до створення книги: професору Штефан фон Крамон, Департамент економіки сільського господарства і розвитку села Геттінгенський університет імені Георга Августа, а також почесному професору Міхаелю Шмітцу, Інститут аграрної політики і ринкових досліджень Гісенського університету ім. Юстуса Лібіга. Дане видання було б неможливе без багаторічної, всесторонньої науково-організаційної, методичної та фінансової допомоги проекту «Німецько-український агрополітичний діалог». Окрема подяка рецензентам книги та всім науково-педагогічним працівникам НУБіП України й інших вітчизняних і зарубіжних закладів вищої освіти за цінні поради, зауваження та побажання щодо вдосконалення структури, змісту й форми викладення матеріалу.

Сергій Кваша – доктор економічних наук,
професор кафедри глобальної економіки НУБіП України

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ

Анатолій Діброва

1.	Теоретичні основи аграрної політики	9
2.	Методологічні основи формування та оцінки аграрної політики	60
3.	Інститути та інструменти аграрної політики.....	120

1. Теоретичні основи аграрної політики

1.1. Взаємозв'язок між сільським господарством, загальною та секторальною галузевою політикою

Аграрний сектор України з його базовою складовою сільським господарством, є системоутворюючим у національній економіці, формує засади збереження суверенності держави – продовольчу та, у визначених межах, економічну, екологічну й енергетичну безпеку, зумовлює розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки та формує соціально-економічні основи розвитку сільських територій. Подальше входження до світового економічного простору, посилення процесів глобалізації, лібералізації торгівлі вимагають адаптації до нових та постійно змінних умов, а відповідно – подальшого удосконалення аграрної політики [67].

Поняття сільське господарство трактується як галузь народного господарства, яка виробляє сільськогосподарську продукцію, включає рослинництво і тваринництво та первинну переробку продукції. Ця галузь забезпечує потреби населення в продуктах харчування і в сировині для текстильної, взуттєвої, парфумерної і харчової промисловості.

Сформована на початку 80-х років XX ст. у колишньому СРСР система агропромислового комплексу (АПК) як сукупність галузей національної економіки, що зайняті виробництвом сільськогосподарської продукції, її зберіганням, переробкою і реалізацією населенню не відображає у значній мірі закономірності розвитку сучасного агропромислового виробництва.

Цільовою функцією АПК було задоволення потреб населення не тільки в продовольстві, а й інших предметах споживання, що вироблялися переважно із сільськогосподарської сировини. Це й стало основним критерієм формування складу різних галузей народного господарства, що увійшли в АПК. Зокрема, до складу АПК входили сільськогосподарське машинобудування; сільське, рибне і лісове господарство; харчова і переробна промисловість; сільське будівництво; матеріально-технічне постачання та агросервісне обслуговування, виробнича і соціальна інфраструктура.

АПК розглядався як багаторівнева система, що складалася із взаємопов'язаних елементів, визначальним серед яких було сільське господарство, яке традиційно вважається однією з природо-експлуатаційних галузей народного господарства, чия продукція має біологічне походження. Такий підхід до АПК був характерний і

Навчальне видання

Кваша Сергій Миколайович

Діброва Анатолій Дмитрович

Нів'євський Олег Володимирович

Мартишев Павло Андрійович

АГРАРНА ПОЛІТИКА

Навчальний посібник

2-ге видання, перероблене і доповнене

Підписано до друку 02.12.2021.

Формат 64x84/16. Папір офсетний. Друк цифровий.

Ум. друк. арк. 16,9. Обл.-вид. арк. 16,8

Наклад 300 прим. Зам. № 210825

Видавець і виготовлювач Національний університет біоресурсів
і природокористування України,
вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4097 від 17.06.2011